

8. Reyent O. Pavlo Skoropads'kyi / O. Reyent. – K.: Vydavnychy dim «Al'ternatyvy», 2003. – 304 s.

9. Tyutyunnyk Yu. Revolyutsiyna stykhiya / Yu. Tyutyunnyk // Dzvyn. – 1991. – №8. – S.92–107.

10. TsDAVO Ukrainy. – F.2245. Kyiv's'ka Hubernal'na ukrayins'ka rada. – Op.1. – Spr.1. Postanovy ta protokoly z'yizdiv i zasidan' Kyiv's'koyi hubern's'koyi ukrayins'koyi rady ta selyans'kykh zboriv, 1917–1918 rr. – 215 ark.

11. Tam samo. – F.1076. Heneral'ne sekretarstvo viys'kovykh sprav UNR. – Op.1. – Spr.17. Spysky ukrayintiv, shcho sluzhyly v viys'kovykh chastynakh v period perebuvannya Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady na Ukrayini, 1917–1918 rr. – 305 ark.

Avkhutska S. O., Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of Department of History of Ukraine, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (Ukraine, Sumy), igor@alba.sumy.ua

Free-Cossack movement during the hetmanate of P. Skoropadsky: attempts of revival and causes of failures

Based on the analysis of historical sources and scientific literature the Free-Cossack movement during the hetmanate of P. Skoropadsky reviewed. Pre-conditions and circumstances of Free Cossacks participation in antihetman insurrections in spring–summer period in 1918 were revealed. The armed uprisings of Free Cossacks were conditioned by hetman's actual politics of demobilization of the military formations of the Free Cossacks in connection with the fulfillment of obligations of government to the central states. Chronology and territorial features of events in May–August in 1918 were given. Attention is accented in the leading role of Free Cossacks in the peasant uprisings against Hetmanate. The attempt to play back the logic of actions of conflicting parties was carried out. Hetman's attempts of revival of the Cossack state in summer–autumn in 1918 were analysed. It is established, that the attempts of P. Skoropadsky to revive the Cossacks were conditioned by the necessity of creation wealthy stratum of the peasantry that are loyal to Hetman as a reserve for the Ukrainian army. Most researchers consider that the inconsistency and delayed were the main reasons for the failure of Hetman's projects.

Keywords: Free Cossacks, Hetman, Ukrainian State, peasant uprising, Cossack projects.

Авхутская С. А., кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории Украины, Сумской государственной педагогической университет им. А. С. Макаренко (Украина, Сумы), igor@alba.sumy.ua

Вольноказачское движение в эпоху Гетманщины П. Скоропадского: попытки возрождения и причины неудач

На основе анализа исторических источников и научной литературы рассмотрено вольноказачское движение в эпоху Гетманата П. Скоропадского. Раскрыто предпосылки и обстоятельства участия вольных казаков в антигетманских выступлениях весны – лета 1918 г. Вооруженные выступления вольных казаков были обусловлены гетманской политикой фактической демобилизации военных формирований Вольного казачества в связи с выполнением обязательств украинского правительства перед центральными державами. Представлено хронологию и географию событий мая–августа 1918 г. Акцентировано внимание на ведущей роли свободных казаков в крестьянских выступлениях против Гетманата. Проанализированы попытки возрождения Гетманом казацкого сословия. Попытки П. Скоропадского возродить казачество были обусловлены необходимостью создания преданного Гетману зажиточного слоя крестьянства в качестве резерва для украинской армии. Главной причиной неудач гетманских проектов большинство исследователей считают их противоречивость и запоздалость.

Ключевые слова: Свободное казачество, Гетман, Украинское государство, крестьянское восстание, казацкие проекты.

* * *

УДК 378:331.105.44(477)«1925»

Проценко В. В.,
аспірантка, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
vikulkaprotsenko@mail.ru

Освітнянська профспілка УСРР в середині 1920–х рр.: становище, завдання, проблеми (за матеріалами Першого всеукраїнського вчительського з'їзду в Харкові)

Проаналізовано становище освітянської профспілки УСРР за матеріалами Першого всеукраїнського вчительського з'їзду в Харкові у 1925 році. Показано основні проблеми роботи профспілки освітян у зазначений період: укріплення низової профорганізації, матеріальне становище вчителів,

забезпечення охорони праці та пільг, проведення інтенсифікації пропаганди справ професійного освітянського руху та залучення до політичного життя, включення низового освітянського профспілкового апарату до господарської роботи, зрівняння в правах і обов'язках міських і сільських членів Всеукраїнської спілки робітників освіти. У результаті дослідження зазначеної проблематики визначено першочергові завдання, що стояли перед освітянською профспілкою УСРР в середині 1920–х рр.

Ключові слова: освітянська профспілка, Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд, функції профспілок.

Одним з найважливіших напрямків дослідження історії профспілкового руху є вивчення досвіду роботи галузевих профспілок в Україні. Сучасні процеси потребують об'єктивної оцінки минулого та нового теоретичного обґрунтування. Актуальним такий підхід є при дослідженні історії УСРР 1920–1930-х рр. – періоду масового зламу традиційних уявлень і докорінної зміни способу життя. Для цього періоду характерними були політизація профспілкового руху, репресії проти інтелігенції, що суттєво вплинули на погіршення становища профспілки освітян. Дослідження історії профспілки працівників освіти за матеріалами вчительських з'їздів допоможе сформувати обличчя названої соціальної групи в контексті її взаємовідносин із владою, показати проблеми і спроби їхнього вирішення. У статті на основі матеріалів Першого Всеукраїнського вчительського з'їзду в Харкові 5–11 січня 1925 р. розкривається специфіка діяльності профспілкової організації освітян у вищезазначений період.

Тема, що розглядається, ще не набула достатнього висвітлення в науковій літературі. Радянські дослідники з педагогіки висвітлювали діяльність перших Всеукраїнських вчительських з'їздів, акцентуючи увагу на питаннях педагогіки і водночас залишаючи осторонь освітянську профспілку. У сучасній українській історіографії досвід проведення вчительських курсів та з'їздів в УСРР висвітлено недостатньо. Про це свідчить аналіз історіографії з питань розвитку освіти в Україні в 1920–х рр., здійснений Ю. І. Чирвою [18], О. П. Ситніковим [15]. Більшовицька влада пильно спостерігала за настроями вчителів і робила все, щоб формувати їх у потрібному для «комуністичного будівництва» руслі. Соціальне обличчя вчителів було під постійним контролем влади, що знайшло своє відображення в узагальнюючих працях і статистичних довідниках [11, с. 4]. На сьогодні підготовлена низка історичних праць, де предметом дослідження виступає вчительство УСРР в період 1920–1930 рр. Серед них варто відзначити монографії І. О. Кліцакова «Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.)» та «Учительство: трудная судьба (1917–1937 рр.)» [9], у яких здійснена спроба критично проаналізувати соціально-економічні та політичні умови існування радянського вчителівства та проблеми його взаємовідносин з органами влади. Автор зосереджується на політиці радянського керівництва в зазначений період, покаже керівну роль більшовицьких урядів у підготовці та вихованні вчителів у 1917–1937 рр.

Низка наукових праць сучасних істориків присвячена проблемам розвитку освіти в УСРР і становищу вчителівства в 1920–х – 1930–х рр. Варто назвати дослідження Г. В. Касьянова «Українська інтелігенція 1920–х – 30–х років: соціальний портрет та історична доля» [7], В. В. Липинського «Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20–ті роки» [10], наукову розвідку Г. Єфіменка «Соціальне обличчя вчителівства в контексті трансформації суспільства (1920–ті роки)» [6], дисертаційні дослідження В. Л. Борисова «Становлення та

розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 р.» [3] та С. М. Стрижака «Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930-х років» [17].

У колективній монографії Інституту історії НАН України «Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.)» окреслено становище учительства як невід'ємної складової суспільства, частково акцентується увага на ролі освітянських профспілок у здійсненні радянських перетворень [12]. Загалом, дослідники, аналізуючи становище інтелігенції, в 1920-і рр. так чи інакше торкалися питань діяльності профспілкових організацій освітян, однак ця тема не була предметом спеціального дослідження. Означена проблематика в наявних працях подається фрагментарно і потребує подальшого поглибленого вивчення та аналізу. Поки що не існує спеціальної наукової розвідки з історії профспілки освітян УСРР в 1920-і рр.

Перший Всеукраїнський з'їзд вчителів УСРР відбувся 5–11 січня 1925 р. у Харкові. На ньому було зареєстровано 363 особи, з яких сільське представництво складало – 267 осіб, відповідно 69,7%, міське – 116, тобто 30,3%. Партійність серед членів з'їзду була наступною: члени партії – 22 – 5,7%, комсомольці – 23 – 6%. Кандидати партії – 24 – 6,3%, безпартійні – 314 – 82%. За освітнім критерієм: вища освіта – 60 – 15,7%, спеціальна – 134 – 35%, середня – 181 – 47,8%, нижча – 8 – 2% [14, с. 148]. Загалом, у 1925р. кількість членів спілки Робос СРСР складала 500 тис. осіб [14, с. 143]. Кількість членів у Всеукраїнській спілці робітників освіти на жовтень 1923 р. становила 88 тис. осіб, у жовтні 1924 р. – близько 98 тис. осіб. Важливим аспектом для розуміння політичної благонадійності та свідомості були показники партійності, яка серед спілки робітників освіти становила 6,8%. Названий відсоток комуністів серед освітян свідчив про автономію вчительства в середині 1920-х рр. Важливою характеристикою, врахування якої суттєво сприяло формуванню нового світогляду сільського вчительства, була національність працівників освіти. За національним складом Всеукраїнська спілка робітників освіти була наступною: українців – 57,7%, росіян – 24,9%, євреїв – 12%. Дані показують, що частка українців серед вчительства була переважаючою, що активно використовувалося в пропагандистських цілях [12, с. 22].

Перелік делегатів та тих, хто виступали, свідчать про важливість проблем, що піднімалися на з'їзді, та значення з'їзду для радянської влади. Основними доповідями з ключових проблем були: М. Скрипник – «вчитель і пролетарська революція»; В. Чубар – «чергові завдання радянської влади»; В. Загонський – «національне питання і школа»; О. Шумський – «радянська школа і дитячий рух»; О. Мізерницький – «вчительство і профрух»; Д. Павлов – «вчительство і комсомол» [14, с. 3–4].

З нагоди відкриття з'їзду газета «Комуніст» опублікувала вітання вчителям «Наш народний вчитель – це передусім селянський вчитель. У глухих селах для мільйонів селянства він є одним з небагатьох джерел культури і знання. Потрібно, щоб учитель на селі працював разом з радянською владою і комуністичною партією» [9, с. 134]. З'їзд пройшов під гаслом «Геть неписьменність, за активну участь учительства в соціалістичному будівництві» та відіграв важливу роль у справі залучення вчительства до активної участі у громадсько-політичному житті країни.

Серед питань, що обговорювалися на з'їзді, чільне місце належало проблемам взаємодії профспілкової організації освітян із радянською владою. Доповідачем з даного питання був Ф. Угаров, який очолював Південбюро та Всеукраїнську раду профспілок УСРР. Він наголосив, що вплив радянської влади на освітянську профспілку УСРР у 1920р. був мізерний. Ф. Угаров зазначив: «Ми, комуністи, на цю вчительську спілку мали тоді незначний вплив. Нас тоді побивали з двох боків: з одного міське вчительство–денікінці, з другого ж – націоналістично настроєне сільське вчительство своїм світоглядом тоді наближалося до національних партій. Ми їх звали просто петлюрівцями» [14, с. 45]. Пояснювалося це скороченням кількості вчителів на початку 1920-х рр., фактичною відмовою державного фінансування школи через «перехід» на місцевий бюджет, якого не існувало. Тому простежувався опір вчительства більшовицькій владі чи просто невідконтрольність та недовірливе ставлення до неї. Однак модернізаційні потреби змушували більшовиків діяти більш гнучко, внаслідок чого відбулося запровадження політики коренізації [12, с. 18].

У 1920-х рр. профспілку вважали школою комунізму. Ця школа мала привчати до порядку та дисципліни. Політичні погляди і соціальне обличчя вчительства було під постійним контролем влади. Вчителям відводилась важлива роль у здійсненні більшовицьких революційних перетворень. За словами В. Леніна «Сотні тисяч вчителів – це той апарат, що повинен вести перед у роботі, збужувати масу, боротися проти забобонів, які ще й досі існують у масах. Ще існує капіталістична культура, вчительська маса ще перейнята її хибами, не може бути комуністичною, але це не заважає брати цих вчителів до лав робітників освітньо-політичної роботи, бо ці вчителі мають знання, без яких ми не можемо досягнути своєї кінцевої мети. Народного вчителя ми повинні поставити на таку висоту, на якій він ніколи не стояв, не стоїть і не може стояти. Це не потребує доказів. Для цього ми повинні систематично й упертою роботою підготувати себе до високого імені вчителя, до підвищення його матеріального становища. Треба систематично збільшувати роботу по організації народного вчительства, щоб створити з них підвалини радянського устрою замість того, щоб вчителям бути підвалиною буржуазного устрою, якою вони являються до цього часу, у всіх, без винятку, капіталістичних країнах, щоб вилучити через них селянство від спілки з буржуазією до спілки з пролетаріатом» [14, с. 139]. Більшовицька влада пильно спостерігала за настроями вчительства і робила все, щоб формувати їх у потрібному для «комуністичного будівництва» руслі.

Важливим питанням було представництво релігійних вчителів серед членів спілки. Відповідно до 9 пункту статуту передбачалося, що членами Всеукраїнської спілки робітників освіти могли бути особи з релігійними переконаннями. Однак факт існування у спілці релігійних вчителів замовчувався. Крім того, наголошувалося, що «релігію швидко не виб'єш з голів робітництва, а зокрема – робітників освіти. Ми не можемо об'єднати у нашій спілці тільки безрелігійних. Релігійне вчительство не тільки мало бере участь у роботі, робота його вливається ще і в негарну форму, що гальмує працю активу. Той вчитель, що ніяк не вибереться з релігійного дурману, повинен покінчити з ними вийти з ним на вірний шлях [14, с. 147].

Перший вчительський з'їзд визначив завдання, що ставилися перед спілкою: «В дальшому робота нашої спілки повинна полягати як раз в тім, щоб ми найбільше звернули увагу на втягнення останньої маси наших робітників в роботу нашої спілки. Наша спілка робітників освіти мусить охоплювати не тільки вчителів, вона мусить охоплювати і технічний персонал шкіл сельбудів і хат-читалень, апарат КСМ і КП(б)У, а цього в нас ще не зроблено. Особливу увагу потрібно звернути на профменшинство і втягнути його в наші ряди. Є друга хиба в професійних організаціях – наш спільний ворог – розпороченість є найбільше лихо професійної несвідомості нашого Союзу. Наш союз організаційно вирис, але він мало вирис в напрямі професійної свідомості» [14].

Радянська влада планувала професійні осередки у великих містах зміцнити робітниками-комуністами з метою перетворення профспілки на апарат перевиховання населення. На з'їзді констатувалося, що в спілці недостатня кількість комуністів, тому що партійці закріплені за осередками, масово походили із спілки, аргументуючи її ослабленість. Донецька Губосвіта звернулася до професійних осередків з об'їзником, щоб утворити на місцях виробничі осередки, що мали залучити спілку до виробничої роботи з метою поширення на місцях ідеї трудової школи. Осередки спілки на місцях повинні обирати собі інспектуру і дбати про їхню кваліфікацію.

Ключовою була роль вчительства у завоюванні більшовицькою владою довіри селянства. На відміну від міст, де спостерігалась велика скупченість населення та існувало чимало засобів для успішної агітації і пропаганди, становище на селі не було сприятливим для комуністичного впливу. Більшовицька влада використовувала вчителя не лише для підготовки освічених кадрів, а й для зміни повсякденних уявлень, традицій і звичаїв населення. Тому на з'їзді було поставлено завдання залучення освітян до участі у місцевих виборах. Зокрема, у резолюції з'їзду зазначалося: «щоб на вибори до сільських рад вчительство висувувало певного кандидата, з відомою спілки, і тоді наші районні професійні об'єднання могли би інструктувати наших членів, що працюють по громадським організаціям, щоб свою освітню роботу проводити і тут». Перед спілкою стояло завдання перепідготовки кадрів. Констатувалося, що активність профспілки освітян у 1925 р. досить слаба і часто зустрічалися випадки неграмотності серед дійсних членів спілки. «По селах багатьох членів спілок розпорочено... Вам, робітникам освіти – вчительству доведеться відіграти велику роль в цій праці. Ви – велика культурна сила, і держава передасть і Вам частину цієї праці, не зважаючи на те, чи буде Вам це приємно чи ні. Вам доведеться проводити роботу серед членів Союзу, і ми, сподіваємося, що в цій галузі ви нам допоможете і виконаєте частину союзної праці, яку ми лише розпочинаємо на селі» [14, с. 137].

Учасники з'їзду наголошували на відмінностях між сільським і міським вчительством. Тому було поставлено завдання поєднати місто і село шляхом перекидання шкільного робітника з міста на село і навпаки. Сільські вчителі скаржилися на міських, наголошуючи, що «у вас своя медицина, своє страхування, все краще, а в нас на селі цього немає» [14, с. 150]. Голова спілки робітників освіти України О. Мізерницький навесні 1925 р. наголошував: «Тим часом як сільське вчительство через об'єктивні причини бере якнайважливішу участь в громадській

роботі й часто перевантажується нею, міське вчительство є майже вільним від громадської праці, не знаходячи об'єкту для своєї роботи» [11, с. 4]. Надзвичайна важливість громадської роботи у зміні повсякденного життя самого вчительства, здійснювала вплив на повсякденність усього села. Зібрання робітників освіти міста Павлограда у резолюції про результати Першого всеукраїнського вчительського з'їзду зауважувалося: «Цей з'їзд підвів остаточно червону рису під минулим, коли вчительство не розуміло ролі пролетаріату в будові нового життя і йшло іншими шляхами, перешкоджаючи йому у цій великій роботі». А от коли «зрозуміло» – тоді і стало потрібним владі, тоді і кількість його почала збільшуватися, в тому числі і на селі». Вчитель мав не тільки і навіть не стільки навчати, скільки вести пропагандистську та агітаційну роботу, допомагати владі змінювати світосприйняття селян і всю їх повсякденність.

Основний наголос був поставлений на погодженні роботи не тільки з професійною спілкою працівників землі і лісу УСРР, а й по професійно-адміністративній і політичній лініїх. Всеукраїнська спілка робітників освіти УСРР повинна допомагати профспілці працівників землі і лісу УСРР й державній організації народного харчування у селах, повинна бути керівником усіх робіт [14, с. 142]. З губернськими відділами профспілки освітян у середині 1920-х рр. не було ніякого зв'язку, констатувалося про відсутність внутрішнього та зовнішнього змісту їхньої роботи. Пропонувалося ліквідувати губернські відділи, на утримання яких йшло 25% суми, що збиралася з відсоткових утримань округових відділів [14, с. 146].

Для зміцнення авторитету Всеукраїнської спілки робітників освіти встановлювався зв'язок з іншими спілками. На Полтавщині робота у даному напрямі проводиться наступним чином: «Головним чином для того, щоб наша спілка на селі не була окремою, наші Райкоми на місцях беруть курс на те, щоб в першу чергу райкоми мали міцний зв'язок з уповноваженими. Наприклад, в сельбудах і в професійних гуртках члени всіх спілок приймають на місцях рівноцінну участь». Окремою проблемою були взаємовідносини із місцевим партійним апаратом. Зазначалося, що у взаєминах спілки із низовою адміністрацією постійно виникали суперечки. Адміністратори на місцях не розуміли завдань шкільного робітника і тому гальмували всю діяльність.

Одним із визначальних чинників впливу компартійно-радянської влади на освітян було матеріальне забезпечення. Воно суттєво позначалося на формуванні соціального обличчя вчительства та його повсякденного життя. До початку 1923 р. «не було навіть натяку на допомогу з центру, ні у формі виплати заробітної плати, ні у формі якогось-небудь педагогічного зв'язку». Ентузіазм і енергія були мало пов'язані з радянською владою, і це непокоїло більшовиків. Не маючи безпосередньої матеріальної залежності від компартійно-радянської влади, вчительство ніяк не могло стати її союзником. Тому з початком формування місцевого бюджету, який реально почав з'являтися в УСРР у 1922–1923 рр. і суттєво зміцнився у 1923–1924 рр., змінювалася і система оплати [1, с. 13].

У профспілці освітян сплачувалися членські внески, однак ця практика не приносила бажаних результатів. Про це наголошував Ф. Угаров у своїй доповіді: «Наша спілка – дуже квола. Ми перейшли нині на індивідуальне стягнення членських внесків. Але нам ще не вдалося в

цій галузі поставити техніку так, щоб ми одержували всі членські внески. З цим справа в нас стоїть кепсько». Спілка більшу частину членських внесків витрачала на утримання апарату. У губернських відділах на утримання штату витрачалося 51%, на адміністративно-господарчі видатки – 11%, організаційні видатки – 11% [14, с. 136].

Праця шкільного працівника зовсім не охоронялася, а продуктивність праці можна забезпечити тільки тоді, коли працівник буде забезпечений у своїх правах. Матеріальний стан вчителя був тяжким, а становище технічного персоналу школи ще гіршим. Пересічна заробітна плата робітника в УСРР досягала 40 карбованців. Вчителям платили по 25–30 крб. При чому рівень заробітної плати відрізнявся за територіальним принципом і залежав від субвенційного фонду. На утримання з державних коштів перебувало 10 тис. вчителів, на місцевому бюджеті – 58 тис., господарчі органи утримують 1850 осіб, в договірних школах працювало 5400 чол.

Рівень заробітної плати в губерніях був різним: «Полтавщина одержує в середньому 16 крб. 80 коп. по 10 розряду, робітники інших губерній від 20 до 30 крб. Ставилось питання про зрівняння заробітної плати робітників освіти» [14, с. 143].

Субвенція надавалася для того, щоб дотягти плату вчителів тих районів, де місцевий бюджет невеликий до 25 крб. Однак частими були випадки, коли субвенція затримувалася в окрузі на не визначений час. У 1925 році субвенція розподілялася по фінансово слабких губерніях: Волинню, Поділлям та Чернігівщиною. Названі губернії отримували кошти з субвенційного фонду, решта губерній згідно партійних розпоряджень утримувалася із місцевих бюджетів [14, с. 149]. У місцевому бюджеті розрізняли ставки від 8 до 25 крб. Ставка для вчителів першого розряду становила 5 крб. Шкільний сільський сторож-селянин тільки підробляв в школі, по містах же шкільна сторожа жила у тяжких умовах, і тому ставилось завдання звернути увагу на технічний персонал. Говорячи про заробітну плату, потрібно зупинитися на «уніфікації». Робітники села і робітники на підприємствах вважались кваліфікованими щодо розряду заробітної плати, але різниця в їхній заробітній платі досягала 200–300%. Незважаючи на загальне збільшення фінансування школи у 1923–1924 рр., різниця між оплатою праці міського та сільського вчителя за місцевим бюджетом залишалася суттєвою.

Якщо рівень платні міським вчителям Наркомат освіти УСРР та спілка Всеукраїнська спілка працівників освіти УСРР ще могли якось простежити, то справи на селі були значно гірші. Більшість із сільських шкіл існували на основі договірних засад із сільською громадою, і їх ставка обчислювалася в хлібних одиницях. З появою районного місцевого бюджету, який перетворився на реальну величину лише у 1923–1924 рр., стала можливою сама постановка питання про перехід шкіл на місцевий бюджет. Тому спілка Робос кинула гасло «Жодної школи на договірних началах із сільтоваристами!» [4, с. 112]. Середньомісячна зарплата вчителів сільських шкіл, які офіційно перебували на місцевому бюджеті у розмірі 8,3 крб., у вчителів договірних шкіл вона не перевищувала 2–3 крб. [12, с. 34]. Запровадження цього гасла пояснюється неможливістю встановлення комуністичного впливу на вчительство у школах, заснованих на товарному, а не грошовому еквіваленті.

Важке матеріальне становище ставало особливо помітним і нестерпним на фоні вагомого покращення загальної ситуації в країні, а також поліпшення забезпечення інших категорій службовців. Поряд з високими гаслами про роль вчителя та школи в новозбудованому суспільстві це справді викликало розпач. При такому стані речей про контроль над вчительством з боку більшовицької влади і мови не могло бути.

Крім того, на місцях вчителів переводили із школи в школу та скорочували. Це було ненормальним явищем і воно надзвичайно шкідливо відбивалося на роботі шкільних вчителів. На посади шкільних робітників призначалися особи, які не мали належної підготовки для цієї роботи. Потрібно відзначити, що професійних робітників закидали різними запитальниками, анкетами, кошторисами вищих органів влади. На з'їзді наголошувалося на спрощенні профспілкового апарату, «щоб наш профробітник, який працював на громадській та шкільній роботі, найменшу частину часу витрачав на кошториси, звіти, а більшу частину на те, щоб залучити в члени спілки робітників».

Важливе місце у заохоченні до праці вчителем на селі мали комунальні пільги, які, звичайно, були повністю відсутні на початку 1920–х рр., коли радянська влада відмовилася від фінансування вчительства. На виконання вказаного декрету в колективному договорі між спілкою Робос та наркоматом освіти УСРР на 1925–1926 рр. наголошувалося: «Усім педробітникам сільських шкіл соціального виховання надається помешкання з освітленням і опаленням у школі або десь в іншому місці, але не далі як 1½ верстви від нього. Коли ж робітникові такого помешкання не дається, – то видається відповідну грошову компенсацію». Комунальні пільги стосувалася саме вчителів сільських шкіл.

Вчителі, отримуючи 15–30 крб., не могли платити 60 крб., щоб лікуватися на курортах. Отже, потрібно, щоб держава виділила необхідну кількість місць на курортах для робітників-вчителів. На обговорення піднімалося питання про вчительську пенсію. Вчительська пенсія складала 3 крб. на початок 1925 р. Наголошувалося, щоб «втративши працездатність, вчитель не ходив по вулицях, жebraючи кусень хліба. Потрібно прийняти тверду постанову, щоб пенсію виплачували в певному розмірі і щоб вона забезпечувала вчителя у певний час» [14].

Іншою вагомою пільгою вчителів, що мала особливе значення у контексті майбутньої модернізації, було сприяння в отриманні їх дітьми повної середньої та вищої освіти. Потрібно було звернутися до «старших за віком членів спілки, що мають дітей і почасти самі зацікавлені, щоб дітей записувалося до шкіл без норм, щоб норми їх не торкалися, щоб вони вступили до школи поза сіткою і щоб вони користувалися всіма пільгами, вступали до шкіл на рівних для всіх умовах. «Відносно студентів і дітей робітників освіти, що дістаються до школи 1–го ступеня. Треба сказати, що цих дітей повинно звільнити від плати за навчання, бо ж платня робітників освіти не дає змоги платити за навчання дітей» [14]. Діти шкільних робітників повинні мати вільний вступ до профшкол та ВНЗ. Подібна підтримка освітніх прагнень вчительства та членів їх родин реально впливала на настрої освітян та сприяла підтримці ними радянської влади: важливість освіти розуміли всі вчителі.

На Першому всеукраїнському вчительському з'їзді у Харкові було піднято питання забезпечення літературою.

Зокрема, наголошувалося, що «потрібно подбати про те, щоб постачати літературу для успішного переведення роботи, а також поставити на обговорення питання праці та інвалідності» [14, с. 141]. Про існування розбіжностей у вертикалі спілки робітників освіти говорить той факт, що «ми розсилаємо губвідділам – вони залишають більшу частину собі, далі – окружні відділи залишають частину собі, райміськкоми беруть собі – і таким чином вчитель на собі залишається частенько без літератури й дістати видану брошуру там йому тяжко. Вищим професійним органам потрібно постачати на місця професійну літературу, бо професійна грамотність у них дуже низька. Наші члени спілки часто зовсім не знають будови професійної організації. На З'їзді постало питання про існування будинків освіти. Було наголошено про заснування будинків освіти. Інструкція підписана Наркомом освіти про будинки освіти говорила про їхнє збереження за необхідністю [14, с. 150].

Таким чином, в резолюції з'їзду було визначено основні проблеми і наголошено на завданнях освітянської профспілки: укріплення низової профорганізації, інтенсифікації пропаганди справ професійного освітянського руху та залучення до політичного життя, соціалістичної трансформації політичного обличчя вчительства, поліпшення матеріального становища вчительства, забезпечення охорони праці та забезпечення вчителів на випадок старості та інвалідності, можливість здобування безкоштовної освіти для вчительських дітей, забезпечення їх стипендіями, поліпшення культурного рівня вчительства, створення будинків освіти та організаційних центрів культосвітової роботи, включення низового освітянського профспілкового апарату до господарської роботи. Названі положення свідчили про ініційовані державою перетворення у житті населення, зміну сталого способу життя. На вчительство лягало двоєдине завдання – з одного боку освіта, з іншого – трансформація повсякденного життя народних мас.

Покращення матеріального становища вчителя у поєднанні з більш уважним ставленням до нього компартійної влади зумовили прихильне ставлення більшості вчительства до нової влади. Чималою мірою цьому сприяла громадська робота вчителя, зміст якої формувалася агітаційно-пропагандистськими відділами компартійних органів. Профспілка, і в першу чергу її керівники, були повністю підконтрольні владі. Усвідомивши об'єктивну необхідність вчительської профспілкової організації, радянська влада вирішила не конфліктувати з нею, а очолити її. Такий підхід до діяльності вчительської профспілки приніс вагомий дивіденди новій владі. Політична перепідготовка йшла під прапором профспілки, традиційно профспілкові справи були під повним контролем більшовицької влади. Враховуючи це, а також той факт, що в середині 1920-х рр. на професійних з'їздах та зібраннях освітян піднімалися досить гострі питання, можна зробити висновок про те, що у 1920-х рр. вчительство було не лише об'єктом, але й суб'єктом радянської політики.

Список використаних джерел

1. Арнаутів В. Переподготовка работников просвещения // Путь просвещения. – Шлях освіти. – 1923. – №7–8.
2. Бондарчук П. М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920–і рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 161 с.
3. Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.

Л. Борисов; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 190 арк.

4. Долинко М. Спілка Робос на Україні. – Шлях освіти. – 1924. – №10.

5. Дулін С. Союз Работников Просвещения в резолюциях его съездов и конференций. – М., 1925. – С.15.

6. Єфіменко Г. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920–і роки) / Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий зб. наук. праць – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2007. – Вип.17. – С.138–161.

7. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920–х – 1930–х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т Українських студій Альбертського Університету, 1992. – 176 с.

8. Кір'янова О. Л. Науково-педагогічна і вчительська інтелігенція радянської України в умовах культурно-освітніх перетворень 20–30-х рр. XX ст.: історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Кір'янова Олена Леонідівна. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 21 с.

9. Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с.

10. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20–і роки / В. В. Липинський; Донецький державний технічний університет. – Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 248 с.

11. Мізерницький О. До II Пленуму ВУЦПР Робос. Перший етап // Робітник освіти. – Березень–квітень 1925. Число 3–4 (5–6). – С.4.

12. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Ч.1. – 445 с.

13. Народна освіта України на 1 січня 1925 р. Установи соціального виховання. – Харків: ЦСУ УСРР, 1925. – Вип.1. – Т.5.

14. Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925 р. (зі знімками учасників з'їзду): Стенографічний звіт. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 153 с.

15. Ситніков О. П. Освіта в Українській СРР (1920–ті роки): історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ситніков Олександр Пантелійович. – К., 2003. – 16 с.

16. Сірополько С. Історія освіти на Україні / С. Сірополько. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.

17. Стрижак С. М. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930 років: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. М. Стрижак; Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2007. – 200 арк.

18. Чирва Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917–1932 рр.): історіографія проблеми: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Чирва Юрій Іванович. – Дніпропетровськ, 1995. – 18 с.

References

1. Arnautov V. Perepodgotovka rabotnikov prosveshhenija // Put' prosveshhenija. – Shljah osvity. – 1923. – №7–8.

2. Bondarchuk P. M. Polityka ukrai'nizacii' i profspilky USSR (1920–i rr.). – K.: In-t istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2002. – 161 s.

3. Borysov V. L. Stanovlennja ta rozvytok zagal'noosvitn'oi' shkoly v Ukrai'ni 1920–1933 r.: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / V. L. Borysov; Dnipropetrovs'kyj nac. un-t. – Dnipropetrovs'k, 2003. – 190 ark.

4. Dolyanko M. Spilka Robos na Ukrai'ni. – Shljah osvity. – 1924. – №10.

5. Dulin S. Sojuz Rabotnikov Prosveshhenija v rezoljucijah ego s#ezdov i konferencij. – M., 1925. – S.15.

6. Jefimenko G. Social'ne oblychchja vchytel'stva USSR v konteksti transformacii' suspil'stva (1920–i roky) / G. Jefimenko // Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky: mizhvidomchij zb. nauk. prac' – K.: In-t istorii' Ukrai'ny NANU, 2007. – Vyp.17. – S.138–161.

7. Kas'janov G. V. Ukrai'ns'ka inteligencija 1920–h – 1930–h rokov: social'nyj portret ta istorychna dolja / G. V. Kas'janov. – K.: Globus, Vik; Edmonton: Kanads'kyj in-t Ukrai'ns'kyh studij Al'berts'kogo Universytetu, 1992. – 176 s.

8. Kir'janova O. L. Naukovo-pedagogicna i vchytel's'ka inteligencija radjans'koj' Ukrai'ny v umovah kul'turno-osvitnih peretvoren' 20–30–h rr. XX st.: istoriografija: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / Kir'janova Olena Leonidivna. – Perejaslav–Hmel'nyc'kyj, 2013. – 21 s.

9. Klicakov I. O. Pedagogicni kadry Ukrai'ny (1917–1937 rr.) / I. O. Klicakov. – Donec'k: Jugo–Vostok, 1997. – 310 s.

10. Lypyns'kyj V. V. Stanovlennja i rozvytok novoj' systemy osvity v USSR u 20–i roky / V. V. Lypyns'kyj; Donec'kyj derzhavnyj tehnicnyj universytet. – Donec'k: RVA DonDTU, 2000. – 248 s.

11. Mizernyc'kyj O. Do II Plenumu VUCP Robos. Pershyj etap // Robotnyk osvity. – Berezen'–kviten' 1925. Chyslo 3–4 (5–6). – S.4.

12. Narysy povsjakdennogo zhyttja radjans'koi' Ukraïny v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektyvna monografija / Vidp. red. S. V. Kul'chyc'kyj: V 2 ch. – K.: Instytut istorii' Ukraïny NAN Ukraïny, 2009. – Ch.1. – 445 s.

13. Narodna osvita Ukraïny na I sichnja 1925 r. Ustanovy social'nogo vyhovannja. – Harkiv: CSU USSR, 1925. – Vyp.1. – T.5.

14. Pershyj Vseukraïns'kyj vchytel's'kyj z'i'zd v Harkovi vid 5 do 11 sichnja 1925 r. (zi znimkamy uchasnykiv z'i'zdu): Stenografichnyj zvit. – Harkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny, 1925. – 153 s.

15. Sytnikov O. P. Osvita v Ukraïns'kij SRR (1920–ti roky): istoriografija: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / Sytnikov Oleksandr Pantelijovych. – K., 2003. – 16 s.

16. Siropolko S. Istorija osvity na Ukraïni / S. Siropolko. – K.: Nauk. dumka, 2001. – 912 s.

17. Stryzhak Je. M. Kadrove zabezpechennja seredn'oi' ta vyshhoi' shkoly USSR: istorychnyj dosvid 1920–1930 rokiv: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Je. M. Stryzhak; Cherkas'kyj derzh. tehnologichnyj un-t. – Cherkasy, 2007. – 200 ark.

18. Chyrva Ju. I. Rozvytok narodnoi' osvity Ukraïny (1917–1932 rr.): istoriografija problemy: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / Chyrva Jurij Ivanovych. – Dnipropetrovs'k, 1995. – 18 s.

Protsenko V. V., graduate student, Taras Shevchenko National university of Kyiv (Ukraine, Kyiv), vikulkaprotsenko@mail.ru

Education Trade Union of the USSR in the middle of 1920s: situation, problems, assignments (based on the First National Teachers' Congress in Kharkov)

The article analyzes the situation of education unions in the USSR of materials for first Ukrainian Congress of Teachers in Kharkov 1925. The basic problems are strengthening grassroots organization, income teachers', ensuring safety and benefits of intensifying propaganda affairs professional educational movement and involvement in political life, including grassroots trade union educational tools for economic work, equal rights and responsibilities of municipal and rural members of the Ukrainian Union of Educational Workers. The study referred to priorities identified problems faced by educational union USSR in the middle of 1920s.

Keywords: education, educational union, the First National Teachers' Congress in Kharkov, the functions of trade unions.

Проценко В. В., аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), vikulkaprotsenko@mail.ru

Образовательный профсоюз УССР в середине 1920–х гг.: положения, проблемы, задания (по материалам Первого всеукраинского учительского съезда в Харькове)

Проанализировано состояние образовательного профсоюза УССР за материалами Первого всеукраинского учительского съезда в Харькове в 1925 году. Показаны основные проблемы работы образовательного профсоюза в данный период: укрепление низовой профорганизации, материальное положение учительства, обеспечение охраны труда и льгот, проведение интенсификация пропаганды дел профессионального образовательного движения и привлечения к политической жизни, включение низового образовательного профсоюзного аппарата в хозяйственной деятельности, уравнивание в правах и обязанностях городских и сельских членов Всеукраинского союза работников образования. В результате исследования указанной проблематики определены первоочередные задачи, которые стояли перед образовательным профсоюзом УССР в середине 1920–х гг.

Ключевые слова: образование, образовательный профсоюз, Первый Всеукраинский учительский съезд, функции профсоюзов.

***

УДК 94(477.82–25)«1919/1939»:323.11:314.113

Малеончук Г. О.,
аспірантка, Східноєвропейський національний
університет ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк),
maleonchuk@i.ua

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В ЛУЦЬКУ В 1919–1939 РР.

Метою даного дослідження є висвітлення етносоціальних та демографічних процесів, що відбувались в Луцьку в 1919–1939 рр. При підготовці статті були використані такі методи: аналізу та синтезу, історичного порівняння, історико-системний та історико-генетичний.

Основні висновки: Луцьк у міжвоєнний період мав найбільший приріст населення в порівнянні з іншими воєводськими центрами східних земель

Другої Речі Посполитої; більшість мешканців міста були євреями, однак простежувався швидкий ріст чисельності поляків, цьому сприяла урядова політика; прослідковується взаємозв'язок між етнічним походженням мешканців Луцька та їх професійною діяльністю, поляки займали більшість посад в органах управління, євреї – в торгівлі, українці – в ремісництві та сільському господарстві; повільні темпи соціально-економічних перетворень ускладнювалися швидким демографічним приростом міського населення, наслідком чого було безробіття та низький рівень життя.

Ключові слова: Луцьк, населення, етнічний склад населення, етносоціальні процеси, демографічні процеси.

Міжвоєнний період в історії Луцька мав низку особливостей, які були обумовлені входженням Волині до складу Польської держави та наданням місту статусу воєводського центру. Відстеження характеру етносоціальних та демографічних процесів цього періоду є важливим ключем до оцінки характеру соціально-економічного розвитку міста та впливу на ці процеси політичного чинника.

Метою запропонованої статті є дослідження етносоціальних та демографічних процесів в Луцьку у 1919–1939 рр. Для досягнення мети поставлено такі завдання: проаналізувати зміни чисельності мешканців міста, їх віросповідання та національного складу; простежити вплив міграційних процесів на ці зміни; з'ясувати етносоціальні особливості економічних процесів.

Дана тематика не має належного висвітлення в науковій літературі. Ряд дослідників у своїх працях представляють лише деякі аспекти теми дослідження в контексті історії Волині міжвоєнного періоду. Серед них, польський науковець: В. Меджецький [30], та українські: М. Кучерепа [25], А. Шваб [27], Ю. Крамар [24], В. Гринчуцький [23].

Протягом міжвоєнного періоду на розвиток Луцька помітний вплив мали етносоціальні та демографічні чинники, які ми можемо простежити проаналізувавши дані двох загальнопольських переписів населення 1921 та 1931 рр. та проміжну офіційну статистику населення. Що стосується даних переписів, то відразу обумовимо, що як тогочасні, так і сучасні дослідники піддають сумнівам їх достовірність. На них впливали численні фактори: цілеспрямована фальсифікація польської влади з метою збільшення чисельності польського населення; проблема репатріантів з території радянської України, оскільки одні ще не встигли повернутись після війни, інші – боячись депортації, уникали перепису населення; технічні труднощі: недостатня фахова підготовка комісарів-переписувачів, неналежний організаційний рівень перепису; складність у визначенні різниці між національністю та громадянством у самих респондентів, що пов'язано із процесом формування нації та національної свідомості; у 1921 р. під час перепису використовувалось поняття «віросповідання», у 1931 р. – «рідна мова», а не «національність», що ускладнює можливість етнічної ідентифікації населення Луцька та аналізу отриманих статистичних даних. Проте, незважаючи на недосконалість цих переписів, вони все таки дають загальне уявлення про окремі етнічні групи населення Луцька в 1921 та 1931 рр. [25, с. 98–99].

Чисельність населення Луцька в 1921 р. становила 21 157 осіб. З них 10 045 були чоловіками (47%), 11 112 – жінками (53%). Працездатне населення, віком від 16 до 60 років, становило 12 788 осіб (60%). З них 5 908 були чоловіками, 6 880 – жінками [31, с. 30]. До 1931 р. кількість населення Луцька збільшилась до 35 554 осіб. Гендерне